

8. kapitola: Peníze, bankovní soustava a trh peněz

Studijní cíle: V této kapitole se seznámíte:

- se vznikem peně a s jejich úlohou v ekonomice
- s podstatou peněz
- s dvoustupňovou bankovní soustavou a úlohou centrální banky
- s činnostmi komerční banky
- s nabídkou, poptávkou a rovnováhou na peněžním trhu

Klíčová slova:

peněžní forma směny, všeobecný ekvivalent, komoditní peníze, symbolické peníze, státovka, bankovka, eskont směnky, hotovostní peníze, bezhotovostní peníze, bankovní peníze, elektronické peníze, kvantitativní teorie peněz, funkce peněz, dvoustupňová bankovní soustava, centrální banka, komerční banka, bankovní operace, zásady bankovních operací, nabídka peněz (peněžní zásoba), peněžní agregáty, poptávka po penězích, motivy držby peněz, rovnováha na trhu peněz,

Metodika výkladu:

Otázku: "Co jsou to peníze?" si položil asi každý člověk. Tajemství peněz spočívá v tom, že peníze nejsou věc, ale forma dohody mezi lidmi - v zásadě neuvědomělá. Peníze mají dlouhou historii a vznikly jako přirozený důsledek rozvoje výroby, dělby práce a směny zboží. V tržní ekonomice mají peníze nezastupitelnou úlohu, protože slouží k usnadňování směny mezi lidmi.

Peníze představují všeobecně přijímaný prostředek směny a existují v rozdílných formách. V současné době jako hotové a depozitní (bankovní) peníze. Jestliže ve společnosti obíhají peníze, potom je musí někdo dávat do oběhu (emitovat je), a také je stahovat. Tyto činnosti zajišťuje bankovní soustava. V jejím čele je centrální banka (v ČR Česká národní banka), která reguluje činnost komerčních bank. Komerční banky obsluhují klienty v rámci svých pasivních, aktivních a neutrálních operací.

Trh peněz se zásadně odlišuje od trhu ekonomických statků. Lidé peníze poptávají proto, aby je drželi a použili je ve vhodném okamžiku na nákup ekonomických statků. Ekonomické statky lidé nakupují proto, aby je spotřebovali. Poptávka po penězích vyplývá ze tří motivů držby peněz, které objasňují, proč lidé drží (potřebují) peníze. Nabídka peněz, tj. množství

peněz, které je momentálně k dispozici (v oběhu, tzv. peněžní zásoba), je výsledkem činnosti celé bankovní soustavy, a v zásadě i jejich klientů. To, jak se peníze dostávají do oběhu, si ukážeme na tzv. "výrobě" bezhotovostních peněz (viz 21. kapitola).

Peníze nejsou jen všeobecným ekvivalentem. Peníze jsou zároveň dominantní formou kapitálu, formou důchodů (mzdy, penze apod.) a společenských fondů (viz 22. kapitola, která je věnována státnímu rozpočtu). Znalost podstaty peněz a procesu jejich tvorby je východiskem pro vysvětlení inflačních tlaků v ekonomice (viz 19. kapitola) a pochopení monetární politiky (viz 21. kapitola).

Studijní text:

Použijte literaturu:

VLČEK, J.: Ekonomie a ekonomika. Praha: Wolters Kluwer, 2009; kapitola 18.

Po prostudování doporučené kapitoly využijte studijní oporu k procvičení látky.

8.1 Peníze, jejich funkce a formy

Peníze vznikly jako nevyhnutelný důsledek rozvoje výroby zboží a směny. Představují specifický druh zboží (všeobecný ekvivalent), jehož prostřednictvím jsou vyjadřovány ceny ostatního zboží a který zprostředkovává výměnu všech ostatních statků a služeb na trhu.

Termínem peníze označujeme všeobecně přijímaný prostředek směny – je to cokoli, co je přijímáno při placení za zboží a služby nebo při náhradě dluhu.

Peníze nemůžeme ztotožňovat s pojmem **bohatství**, které má široký obsah a zahrnuje všechna aktiva ekonomických subjektů – vedle peněz, cenné papíry (akcie, obligace), nemovitosti, umělecké artefakty, předměty dlouhodobé spotřeby apod.

Peníze ve svém historickém vývoji nabývaly různých forem. Prvotní formou byly zbožové (komoditní) peníze (kožešiny, mušle, plátno, obecné kovy), které byly postupně nahrazeny symbolickými penězi.¹ Jejich hodnota nebo kupní síla je vyšší, než jsou náklady na jejich

¹ Mince z drahých kovů byly zpočátku plnohodnotné (jejich nominální hodnota - na nich vyražená - se rovnala ceně /tzv. vnitřní hodnotě/, za kterou byly vyrobeny). Mincovníctví se postupně stalo monopolem státu a začalo docházet k záměrnému znehodnocování mincí (byl snižován reálný obsah měnového kovu). Mince se stávaly

výrobu. Existují dvě hlavní formy symbolických peněz - papírové peníze (bankovky, státopky) a mince; ve svém souhrnu tvoří tzv. oběživo (hotové peníze).

První bankovky začali vydávat zlatníci – směnárníci (v Evropě ve větší míře až v 17. století), kteří přijímali do úschovy peněžní kovy (vznikala tzv. depozita). Příjem depozit potvrzovali depozitními listy, v nichž se zavazovali, že uložené peníze vrátí na požádání. Tato forma náhrady zlatých a stříbrných mincí v oběhu vedla k vzniku tzv. nepravých bankovek (v zásadě to jsou klasické „směnky bankéře“, které jsou splatné na požádání v měnovém kovu). Nominální hodnota emitovaných (vydávaných) bankovek byla vždy větší než množství vzácných kovů, které měla banka k dispozici. Bankéři nepředpokládali, že všichni majitelé těchto bankovek si je přijdou vyměnit za kovový ekvivalent najednou.

Rozvoj obchodního úvěru vedl k vzniku tzv. pravých bankovek. Při poskytnutí obchodního úvěru prodávající dodá zboží kupujícímu, který za něj zaplatí až po určité době. Kupující svůj závazek stvrzuje vystavením **směnky**, kterou obdrží prodávající (věřitel). Jestliže věřitel bude mít zájem získat peněžní prostředky před dobou splatnosti směnky, potom ji prodá bance (eskont směnky). Banka mu vyplatí příslušnou částku v bankovkách a tím dojde k rozšíření množství peněz v oběhu. Při zaplacení směnky věřiteli (bance) se peníze stahují z oběhu a jejich množství v oběhu se snižuje.

Státopka je cenný papír, který emituje stát ke krytí státních výdajů. V podstatě to jsou státní dluhopisy, jež mají tzv. nucený oběh (veřejnost je povinna přijímat státopky při placení za ekonomické statky), jsou nesměnitelné za měnový kov a stát určuje jejich nominální hodnotu.

V současné době je většina peněžních prostředků používána ve formě tzv. depozitních peněz. Jsou to bezhotovostní zápisy na bankovních účtech obsahující převody peněžních pohledávek a závazků. Vedle názvu depozitní peníze jsou označovány za bankovní, účetní nebo žirové peníze (platby se uskutečňují v kruhu vzájemně propojených klientů v rámci jedné nebo několika bank). Depozitní peníze jsou vklady (depozita), které lze kdykoliv vybrat (bez výpovědní lhůty), a tak je změnit na hotovost. Depozita mohou mít i nižší stupeň likvidity, potom je označujeme za quasipeníze (near money, skoropeníze) a zahrnujeme sem termínované vklady (vklady s výpovědní lhůtou) a likvidní cenné papíry (především státní obligace).

neplnohodnotnými. Oběh neplnohodnotných mincí ovlivnil utváření rovnováhy zboží a peněz. Rovnováha byla zajišťována pohybem cenové hladiny. Osamostatnění oběhové funkce peněz vedlo k poznání, že roli prostředníka směny mohou zajišťovat neplnohodnotné peníze (symboly, znaky peněz).

Vývoj peněžních soustav v jednotlivých státech vedl ke vzniku konkrétních peněžních jednotek, které tvoří základ měny (v ČR to je Koruna česká). Peníze používané v současné době jsou penězi nekrytými neboli penězi s nuceným oběhem (rozdíl mezi bankovkami a státovkami je zcela setřen). Všechny subjekty peníze přijímají proto, že jsou zákonem předepsaným platidlem.

Peníze v tržní ekonomice plní tři funkce. Znamená to, že fungují jako:

1. prostředek směny,
2. zúčtovací jednotka,
3. uchovatel hodnot.

Funkce peněz jako prostředku směny je založena na jejich schopnosti zprostředkovat směnné akty. Roli transakčního prostředku (všeobecného ekvivalentu), který byl ochotně přijímán při jakémkoli prodeji, nejdříve plnily různé statky (sůl, dobytek, plátěné šátky), později vzácné kovy (zlato a stříbro) ve slitcích a od 7. století před našim letopočtem skutečné mince. V současné době to jsou hotové a bezhotovostní peníze.

Peníze funkci prostředku směny mohou plnit jen tehdy, když:

- jsou všeobecně uznávané (každý subjekt je ochotně přijímá) a poskytují svobodu volby,
- mají stálou a relativně vysokou hodnotu,
- nejsou rozmnožitelné (mají nulovou elasticitu substituce a výroby), to znamená, že nejsou volně reprodukovatelným statkem.

Funkce měřítka cen či jednotky zúčtování je spojená se schopností peněz být mírou hodnoty (ocenění) všech ostatních statků a služeb. Jednotkou zúčtování jsou měřena i aktiva, pasiva, úvěry, bohatství apod. Peníze se v této funkci stávají nástrojem srovnávání hodnot ekonomických statků a mají tak důležitý informační přínos pro směnu (snižují náklady na získání informací). Při stanovování ceny nemusí být peníze reálně přítomny. Hodnota zboží vyjádřená v penězích je cena (je to množství peněz, za které je možné dané zboží koupit).

Peníze ve funkci zásoby bohatství, uchovatele hodnot umožňují přenášet hodnotu do budoucnosti (udržovat kupní sílu v čase). Schopnost peněz plnit tuto funkci „pokladu“ je podmíněna stabilitou jejich hodnoty. V inflačním prostředí plní znehodnocené peníze funkci uchovatele hodnot špatně a v období hyperinflace tuto schopnost ztrácejí úplně. Lidé

nejčastěji shromažďují (uchovávají) peníze v podobě úspor - jako vklady v bankách, nákupem akcií či státních obligací a jiných cenných papírů. Uchování hodnoty je možné i v jiných aktivech (např. šperky, nemovitosti, pozemky, umělecká díla), která ovšem mají nižší stupeň likvidity než peníze.²

Podle kvantitativní teorie peněz kupní síla peněz závisí na množství peněz v oběhu. Ceny ekonomických statků se proto pohybují proporcionálně s nabídkou peněz. Znamená to, že zvýšení množství peněz v oběhu vyvolá zvýšení cen. Množství peněz v oběhu (M) je tak rovno součinu cen (P) a množství směňovaného zboží (Q), tedy $M = P \cdot Q$.

Jednotlivé funkce peněz nelze chápat izolovaně, ale v jejich vzájemné provázanosti. Například prostředkem směny mohou být peníze pouze za předpokladu, že zároveň plní funkci měřítka cen. Peníze jako uchovatel hodnoty se uplatní jedině tehdy, když budou plnit obě ostatní funkce (jinak by jim nikdo nedůvěřoval).

8.2 Banky a funkce bankovní soustavy

Bankovní soustavu (systém) tvoří souhrn všech bank v daném státě a souhrn pravidel a norem k usměrňování jejich vztahů. Ve většině zemí je bankovní soustava dvoustupňová - tvoří ji centrální banka a síť obchodních (komerčních) bank. Centrální banka je institucionálně oddělena od obchodních bank, které obsluhují mikroekonomické subjekty a podnikají na základě ziskového principu.

Centrální banku zřizuje stát a vzájemný vztah obou institucí je upraven různě. Hlavním posláním centrální banky je pečovat o kvalitu měny – jak vnitřní (minimalizovat inflaci), tak vnější (udržet optimální měnový kurz). Tyto cíle zajišťuje monetární politikou (viz 22. kapitola). Obecně vymezený úkol centrální banky lze rozvést do základních funkcí.

Konkretizujte je:

✓ *Emisní funkce:* _____

✓ *Funkce banky bank:* _____

✓ *Funkce banky státu:* _____

² Likvidita ve smyslu snadného a rychlého převodu daného aktiva na platební prostředek. Při směňování jednoho aktiva za druhé je třeba vynaložit určité dodatečné náklady a nést jistá rizika. Z tohoto pohledu jsou peníze zcela likvidním aktivem.

✓ *Provádí bankovní dohled a regulaci:* _____

✓ *Reprezentuje bankovní soustavu:* _____

✓ *Provádí monetární politiku:* _____

Centrální banka vytváří základní rámec fungování bankovní soustavy a komerční banky tvoří její obsah. Banka je organizace, která má povolení provádět bankovní operace, tzn. je to instituce specializovaná na obchodování s penězi. Banky mohou být:

- univerzální,
- specializované.

Konkretizujte operace, kterými komerční banka provádí obchod s penězi:

a) *Pasivní:* _____

b) *Neutrální:* _____

c) *Aktivní:* _____

Banky při své činnosti disponují s obrovskými finančními prostředky, které jim svěřili bankovní klienti. Je proto v jejich zájmu dodržovat základní zásady bankovních operací.

Konkretizujte je:

a) *Zásada likvidity:* _____

b) *Zásada ziskovosti:* _____

c) *Zásada bankovní jistoty (bezpečnosti):* _____

8.3 Trh peněz

Na peněžním trhu se střetává poptávka po penězích (MD) s nabídkou peněz (MS) a utváří se úroková míra.

Nabídka peněz (množství peněz v oběhu) je určena především monetární politikou centrální banky. Nabídka peněz vyjadřuje funkční závislost mezi nabízeným množstvím peněz a jejich cenou, úrokovou mírou. Citlivost nabídky peněz (MS) na změny úrokových sazeb je poměrně malá (graf 18.1).

Množství peněz, které je v ekonomice k určitému okamžiku k dispozici, považujeme za peněžní zásobu (M). Její vymezení patří k obtížným makroekonomickým otázkám (v každé

zemi je jiné), protože množství peněz, které v ekonomice skutečně funguje, má vliv na chování tržních subjektů a na vývoj celého hospodářství. Peněžní zásobu (nabídku peněz) vyjadřujeme prostřednictvím tzv. peněžních agregátů, jež se od sebe odlišují mírou likvidity peněžních prostředků do nich zahrnutých. Standardně jsou rozlišovány tři peněžní agregáty.

Nejužším agregátem je M1, jehož obsah tvoří peněžní prostředky s nejvyšším stupněm likvidity: hotové peníze (mince a papírové peníze), vklady na běžných účtech a cestovní šeky. V bankovní praxi je tento agregát označován za "peníze na viděnou". Peněžní agregát M2 zahrnuje vysoce likvidní aktiva držené veřejností, patří sem: M1, úsporné vklady a termínované vklady v bankách (tzv. "peníze na požádanou"). Agregát M3 zahrnuje M2 a ostatní likvidní aktiva (obligace, pokladniční poukázky, směnky).

Poptávku po penězích vytvářejí tržní subjekty (domácnosti, firmy), jež mají zájem disponovat určitou zásobou hotovostních peněz (tzv. peněžní zůstatky). Peníze drží pro jejich kupní sílu, tzn. pro množství statků a služeb, které si za ně mohou koupit. Tato držba peněz je ovšem spojena s náklady obětované příležitosti. Jestliže subjekt drží peníze, potom přichází o úrok, který by mohl získat, kdyby je uložil jako depozitum v bance. Lidé přesto upřednostňují držbu hotových peněz. Proč se tak chovají, vysvětluje teorie preference likvidity, jež vychází z tří základních motivů držby peněz.

Transakční motiv vyplývá z časového nesouladu mezi příjmem důchodů a jejich vydáváním. Jeho základem je nutnost držet peníze na nákupy ekonomických statků (proto lidé obětují úrok). Transakční poptávka po penězích je závislá na výši důchodu, protože jeho zvyšování motivuje ekonomické subjekty k nákupům dražších statků.

Opatrnostní motiv je projevem snahy subjektu zabezpečit se před neočekávanou budoucností. Lidé si vytvářejí určitou peněžní zásobu pro případ nemoci, ztráty zaměstnání, pro využití příležitosti výhodné koupě apod.

Spekulační motiv je odrazem touhy lidí zbohatnout (získat dodatečný majetek) a souvisí s funkcí peněz jako uchovatele hodnot. Hotové peníze ekonomickým subjektům nepřinášejí žádné výnosy, jen bezprostřední likviditu. Jiná aktiva (depozita, akcie, obligace) ovšem ano. Tato skutečnost motivuje řadu lidí k spekulacím, k nákupům těchto aktiv, což je většinou spojeno s rizikem (tímto problémem se zabývá teorie portfolia aktiv).

Vzhledem k uvedeným motivům lze konstatovat, že celková poptávka po penězích (MD) závisí na velikosti důchodů, cenové hladině a je značně citlivá na úrokovou míru (graf 18.2). S růstem úrokové sazby poptávané množství klesá, závislost je tedy nepřímo úměrná.

Na peněžním trhu se ustavuje úroková míra na základě interakce nabídky peněz a poptávky po penězích (graf 18.3).

Na peněžním trhu se peníze nekupují ani neprodávají, ale v rámci realizovaných transakcí dochází k jejich vyměňování za jiné formy peněžních aktiv s jiným stupněm likvidity.

Rovnováhu na trhu peněz ovlivňuje řada faktorů, které vyvolávají změny v MD a MS. Zvýšení nabídky peněz (graf 18.4) způsobí pokles úrokové míry. Růst poptávky po penězích (graf 18.5), při nezměněné nabídce peněz, vede k růstu úrokové míry.

Shrnutí kapitoly:

Peníze jsou všeobecně přijímaným prostředkem směny. Jejich prvotní formou byly komoditní peníze, které byly postupně nahrazeny známkami peněz (sybolickými penězi), jejichž kupní síla je vyšší než náklady na jejich výrobu. Peníze představují všeobecný ekvivalent, který v tržní ekonomice plní tři funkce: peníze jako prostředek směny, zúčtovací jednotka a uchovatel hodnoty. Výraz peníze může být použit pro jakékoliv aktivum, jež je schopno uvedené funkce plnit. V současné době peníze obíhají v hotovostní podobě (mince, bankovky, státovky) a ve formě bezhotovostní (depozitní peníze).

Standardní bankovní soustava je v současné době dvoustupňová a tvoří ji centrální banka a komerční banky. Centrální banka pečuje o vnitřní a vnější stabilitu měny a zároveň odpovídá za stabilitu komerčního bankovního systému. Komerční banky plní funkci finančních zprostředkovatelů a jejich hlavní činností je získávání dočasně volných peněžních prostředků (zejména ve formě vkladů) a poskytování úvěrů. Při své činnosti banky dodržují zásady bankovních operací: zásadu likvidity, zásadu ziskovosti a zásadu bezpečnosti.

Na trhu peněz se střetává poptávka po penězích s nabídkou peněz. Poptávka po penězích je výsledkem tří motivů, které podněcují obyvatelstvo k držbě peněz. Lidé preferují likviditu vlivem transakčního, opatrnostního a spekulativního motivu. Nabídka peněz (peněžní zásoba) představuje množství peněz, které je momentálně v oběhu. Měříme ji v tzv. peněžních

agregátech M1, M2, M3. Rovnováha na peněžním trhu vede k vzniku úrokové míry.

Úkoly k zopakování a procvičení

Prostřednictvím úkolů si ověříte, zda jste porozuměli obsahu kapitoly. Kontrola znalostí získaných studiem kapitoly je základem Vašeho sebehodnocení.

A) Vyberte správnou odpověď?

1. Plnohodnotné peníze byly postupně nahrazeny _____ mincemi; symbolickými penězi, komoditními penězi.
2. Prostředkem směny se mohou peníze stát jen tehdy, když _____ jsou všeobecně uznávané; nejsou volně reprodukováným statkem; mají stálou a relativně vysokou hodnotu.
3. Centrální banka ve funkci banky státu _____ působí jako banka pro komerční banky; provádí bankovní dohled; reprezentuje bankovní soustavu.
4. Zásada bankovní jistoty znamená, že _____ banka musí být schopná v kterémkoli okamžiku vyplatit vkladatelům uložené peníze; banka dosahuje zisku při minimálních nákladech; banka se snaží minimalizovat rizika, kterým musí čelit při své činnosti.
5. Celková poptávka po penězích _____ je citlivá na úrokovou míru; není citlivá na úrokovou míru; je nezávislá na úrokové míře.

B) Test pravdivé (P) nepravdivé (N) výroky:

1. Peníze jsou univerzálním zbožím, všeobecným ekvivalentem, a jejich úlohu mohou plnit různé formy aktiv. P/N
2. Peníze v ČR jsou v současné době kryty aktivy centrální banky (ČNB). P/N
3. Peníze ve funkci uchovatele hodnot umožňují přenášet hodnotu do budoucnosti (udržovat kupní sílu v čase). P/N

4. Aktivní operace komerční banky znamená, že banka přijímá peníze a z těchto částek platí úroky. P/N
5. Peněžní agregát M1 zahrnuje tzv. peníze na požádanou. P/N
6. Poptávka po penězích závisí na velikosti důchodu a na úrovni úrokových sazeb. P/N
7. Podle monetaristů nabídka peněz závisí na výši úrokové míry a nerozhoduje o ní centrální banka. P/N

C) Kvizové otázky:

1. Zásada bankovní jistoty znamená, že:
 - a) banka se snaží dosahovat co největších výnosů při minimálních nákladech
 - b) peníze neodplývají z bankovního sektoru
 - c) banky udržují vyšší, než zákonem stanovené rezervy
 - d) banka se snaží minimalizovat rizika, kterým musí čelit při své činnosti
 - e) banka musí být schopná v kterémkoli okamžiku vyplatit vkladatelům uložené peníze
2. Peněžní agregát M2 zahrnuje vedle M1 také:
 - a) oběživo
 - b) vklady na běžných účtech
 - c) cestovní šeky
 - d) termínované vklady
 - e) ostatní likvidní aktiva (obligace, směnky)

Další studijní zdroje:

JEŽEK, T. Peníze atrh. Praha: Portál 2002, ISBN 80-7178-685-3. str. 23 - 85.

SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. 18. vyd., Praha: NS Svoboda, 2007. ISBN 978-80-205-

0590-3. str. 510 - 520.

SCHILLER, B. R. *Makroekonomie dnes*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0109-X.
str. 235 - 250.

Česká národní banka: www.cnb.cz

Bankovní asociace: www.finance.cz/bankovni-asociace